

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Nykänen, Nooa

Title: Neuvostoliiton talousmaantiede ja Venäjän kehityspolut

Year: 2020

Version: Published version

Copyright: © 2020 Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Nykänen, N. (2020). Neuvostoliiton talousmaantiede ja Venäjän kehityspolut. *Idäntutkimus*, 27(3-4), 50-53. <https://doi.org/10.33345/idantutkimus.101991>

Neuvostoliiton talousmaantiede ja Venäjän kehityspolut

Pandemiaolosuhteet eivät ole este suurillekaan unelmille. Tämän vuoden keväällä tuli kulu-neeksi tasan 100 vuotta siitä, kun espanjantaudin piinaamalla ja sisällissodan runtelemalla Neuvosto-Venäjällä kokoontunut bolševikkien toimeenpaneva keskuskomitea hyväksyi Vladimir Leninin myötävaikutuksella laaditun suunnitelman valtiollisesta sähköistämishojelmasta, GOELROsta.

GOELROn tavoitteena oli luoda yhtenäinen, keskusvaltiojohtoinen talousmaantiede rakentamalla alueellisista voimalaitoksista koostuva valtiollinen verkosto. Kymmenvuotiseksi suunnitellun sähköistämishojelman perustalle alettiin rakentaa samalla maailman ensimmäinen, kokonainen valtiojärjestelmän käsittävä teollistamishojelma, jonka tavoitteena oli suunnitella yhtenä kokonaisuutena toimiva talousjärjestelmä. Leninin omassa visiossa yritystoiminnalla olisi keskeinen rooli tässä järjestelmässä, mutta siten, että valtion johtama kansantalous itsessään olisi ainoa ja kaiken taloudellisen toiminnan kattava liikeyritys.

GOELRO-ohjelman toteutuminen alkuperäisessä laajuudessaan jäi 1920-luvulla jälkeen tavoitteistaan, osin yhteiskunnallisen tilanteen ja Neuvosto-Venäjän sisäpoliittisen epävakauden myötä. Tästä huolimatta GOELRO-ohjelma piirtyi historiaan esimerkkinä poikkeuksellisesta talouspoliittisesta ongelmasta. Ohjelmaa voi pitää maailmanhistorian ensimmäisenä ja mittakaavassaan ehkäpä kaikkein konkreettisimpina esimerkkinä, jonka avulla yhteiskunnan johtavat tahot pyrkivät päätöksenteon kautta ratkaisemaan erään taloustieteen suurimmista kysymyksistä. Eli sen, millä periaatteilla ja menetelmillä kokonaisen talousjärjestelmän toiminta olisi toteutettavissa koko yhteiskunnan laajuudessa?

GOELRO-ohjelma tavoitteineen oli teknis-taloudellisesti ja taloushistoriallisesti vallankumouksellinen, jopa utopistinen. Kuten Venäjän sähköistämisen historiaa tutkinut Jonathan Coopersmith on todennut, suunnitelman varsinainen ydin oli ennen kaikkea talousjärjestelmän modernisaatio ja irrottautuminen vanhan keisarillisen Venäjän takapajuisuudesta. Neuvostoliiton talousjärjestelmän keskeisimmän organisaation, valtiollisen suunnittelukomitean GOSPLANin muodostaminen vuonna 1924 oli monelta osin GOELRO-ohjelman tavoitteiden ja kokemusten seuraus ja jatkumo myös keskeisten henkilöiden osalta. Myös neuvostoliittolaisen talousmaantieteen akateeminen ja teoreettinen perusta kehittyi 1930-luvulla GOELRO-ohjelman ideologisten ja teknillisten tavoitteiden jatkeeksi. Tämän johtavan tieteellisen paradigman sekä teollisuuden kehityssuunnitelmien syntyyn osallistui aktiivisesti useita GOELRO-ohjelman veteraaneja.

Toisen maailmansodan jälkeen, Neuvostoliiton teollisuustuotanto laajeni uusille maantieteellisille alueille pohjaten organisaatorakenteeltaan GOELRON, 1930-luvun alueteorian sekä alueellisten tuotantokompleksien paradigmoiin. Myöhemmin vuosikymmeninä talousjärjestelmän perusrakenne pysyi pitkälti muuttumattomana, mikä voimisti aiemman historiallisen kehityksen ohjaavaa polkuriippuvuutta talouden rakenteissa.

Nykypäivän näkökulmasta GOELRO-ohjelman historia heijastelee tavoitteinen, toimintamuotoineen ja seurauksineen keskeisesti sitä problematiikkaa, jonka kanssa Neuvostoliiton ja Venäjän talouspoliittinen johto on joutunut tasapainottelemaan viimeisen sadan vuoden aikana. Ne historialliset muutosprosessit, joiden myötä maantieteellisesti maailman suurinta alueellista kokonaisuutta on keskitetty valtiojohtoisen talousjärjestelmän alle, ovat väitöskirjatutkimukseni keskeinen tutkimuskohde.

Tutkimuksessani nousee erityisesti esiin historiallisessa kontekstissa tapahtuva päätöksenteko, siihen vaikuttava institutionaalinen toimintaympäristö sekä strategisten tavoitteiden arviointi – aikalaisperspektiivin rajoittamana. Sekä GOELROa että aluetuotantokompleksien strategiaa kehitettäessä neuvostoliittolaisten taloustieteilijöiden ja poliittisten toimijoiden tavoitteet ja rationaliteetit talouden tulevaisuuskehityksen suhteen olivat luonnollisesti valitsevan ajan rajoittamia. Tästä johtuen Neuvostoliiton talousmaantieteen käännekohtat ja kehitysvaiheet tarjoavat oivallisen kohteen historialliselle organisaatiotutkimukselle.

Valtiojohtoisen järjestelmän päätöksenteolla on luonnollisesti myös seurauksensa. Neuvostoliiton talouden yhtenäisrakenteesta johtuen päätöksenteon seuraukset ovat historian kuluessa heijastuneet vahvasti organisaatorakenteiden ja -kulttuurin sekä itse instituutioiden kehitykseen. Käyttäen taloustieteilijä Douglas Allenin (2011) käsitteistöä, voidaan todeta, että sosialistiselle taloudelle ominaiset institutionaaliset erityispiirteet juontavat viime kädessä kontekstisidonnaisesti määrittyvien taloudellisten ongelmien ratkaisemiseen ja valittujen ratkaisujen seurauksiin.

Väitöskirjani sisältämät tutkimusartikkelit keskittyvät kolmeen ongelmakokonaisuuteen tähän tematiikkaan liittyen. Näihin kuuluvat: 1) teollisuuden sijaintia koskevaan päätöksentekoon vaikuttaneet sotilaspoliittiset, aluepoliittiset sekä taloudelliset logiikat ja niiden keskinäiset jännitteet, 2) talousmaantieteen piirissä vallinneen aluetuotantokompleksien paradigman kehitys, jatkuvuus ja vaikutus aluepolitiikkaan, sekä 3) polkuriippuvuuden asettamat rajoitteet teollisuusalueiden strategisessa kehityksessä ja niiden suhde aluerakenteiden lukkiutumisprosesseihin.

Erityisesti kaksi näihin liittyvää historiasidonnaista kehitysprosessia – strateginen ja organisatorinen polkuriippuvuus sekä herkkinä kehityskausina tapahtuva organisaatioleimautuminen – ovat mielenkiintoisia keskusvaltaisen päätöksenteon ja ongelmanratkaisun näkökulmasta. Molemmat prosessit ovat vaikuttaneet siihen, miksi Neuvostoliiton viimeisten vuosikymmenien rakenneuudistukset osoittautuivat ylivoimaisen vaikeiksi.

Rakenneuudistuksiin liittyvät ongelmakokonaisuudet ovat vastaavasti periytyneet myös Venäjän federaation talousjärjestelmään. Venäjän talousmaantieteellistä kehitystä koskevat strategiat painottavat edelleen alueellista keskittämistä ja toimialaklusterien roolia talouden kehityksessä. Samanaikaisesti raskasteollisuuden vanhanaikaisten tuotantorakenteiden uudistaminen on osoittautunut vaikeaksi tehtäväksi. Myös Neuvostoliiton teollisuussijaintipolitiikkaa jäsentäneet aluepoliittiset, taloudelliset ja sotilaalliset logiikat edelleen vaikuttavat Venäjän aluepoliittisiin strategioihin. Historialla on ilmiselvästi ”merkitystä”, mutta kokonaisuuden tulkitsemisen kannalta tätä toteamusta oleellisempaa on ymmärtää, millaisia ovat

ne historiasidonnaiset mekanismit ja prosessit, jotka ovat muokanneet kehitystä sellaiseksi, minkälaisena me hahmotamme sen tämän päivän perspektiivistä.

Talushistorian oppiaineeseen lukeutuva väitöskirjani sijoittuu historiallisen organisaatiotutkimuksen, neo-institutionaalisen organisaatiotutkimuksen sekä talousmaantieteen rajapintoihin. Talous- ja liiketoimintahistorian tutkimus on viimeisten vuosikymmenien myötä lähestynyt menetelmällisesti ja temaattisesti organisaatio- ja strategiatutkimuksen kenttää, mikä on avannut mahdollisuuksia historiantutkimuksen näkökulmien kehittämiseen ja laajentamiseen uusissa yhteyksissä.

Tämä yhteys näkyy erityisesti tutkimukseni teoreettisissa lähtökohdissa. Väitöskirjani artikkeleiden tutkimusongelmat pohjautuvat historiallisen lähestymistavan käyttöön organisaatioteoreettisten mallien kehittämisessä. Neuvostoliiton talousmaantieteen kehitys historiallisena tutkimuskohteena tarjoaa täten alan muuhun tutkimukseen nähden poikkeavan, institutionaalisen ja ajallisen kontekstin, jonka piirissä tutkittavia ilmiöitä pyrin hahmottamaan organisaatiotutkimuksen teorianmallien kautta.

Tämänkaltaisen lähestymistavan pyrkimykset ovat kahtalaiset. Ensinnäkin organisaatio-teorian mallien ja niiden mekanismien soveltaminen historiallisen kontekstin tutkimukseen testaa teoriarakennelmien yleistettävyyttä ja tarkentaa niiden selitysvoimaa erilaisissa organisaatioympäristöissä. Historiallisen perspektiivin hyödyntäminen ei tällöin rajoitu pelkästään yksittäisen, olosuhteiltaan uniikin tapahtumakehityksen kuvaamiseksi, vaan pyrkii tunnistamaan ja vertailemaan niitä mekanismeja ja prosesseja, jotka auttavat ymmärtämään ihmisten, yhteisöjen sekä organisaatioiden toimintaa erilaisissa ympäristöissä.

Toiseksi historiallisen dynamiikan ja prosessien hahmottaminen organisaatioteorian näkökulmasta laajentaa historiantutkimuksen perinteistä kysymyksenasettelua ja auttaa siten löytämään uusia erityispiirteitä menneisyyden ajallisesta kontekstista. Keskeinen historiallisiin aineistoihin kohdistuva kysymys ei ole tällöin ainoastaan mitä tapahtui, vaan myös miten ja miksi asiat tapahtuivat niin kuin tapahtuivat. Näiden vastauksien etsimiseen teorian tason ymmärrys organisaatioiden toiminnasta ja kehityksestä antaa erinomaisia työkaluja.

Väitöskirjaani sisältyvät artikkelit ja niiden pohjalta rakentuva kokonaiskuva Neuvostoliiton talousmaantieteen historiallisesta kehityksestä nostavat esiin muutamia keskeisiä johtopäätöksiä. Ensinnäkin tutkimukseni tulokset korostavat sitä, miten institutionaalinen toimintaympäristö, historialliset kerrostumat ja aikalaiskäsitusten rajoitteet vaikuttivat päätöksentekoon Neuvostoliiton talousmaantieteessä. Tämän näkemyksen mukaan Neuvostoliiton talousmaantieteen rakenteelliset ongelmat eivät johdu niinkään 'epärationalisesta' päätöksenteosta, kuten aiemmassa tutkimuksessa on esitetty (Hill & Gaddy 2003), vaan kuvastavat ennemminkin institutionaalisten logiikoiden vaikutusta päätöksentekoon sekä sosialistiselle talousjärjestelmälle ominaista tavoitteiden ja lopputulosten välistä ristiriitaa.

Toiseksi tutkimuksen tulokset avaavat niitä mekanismeja, joiden myötä Neuvostoliiton talousmaantieteen alueelliset ja organisatoriset lukkiutumisprosessit sekä niihin liittyvät rakenteelliset jäykkyydet ovat kytköksissä kumuloituvan historialliseen kehitykseen. Polkuriippuvuuden käsite alueellisessa kehityksessä korostaa sen polun luonnetta, jota pitkin kuljetaan eteenpäin, mutta myös polkua rajoittavia reunoja eli niitä vaihtoehtoisia kehityksen suuntia, joita ei lähdetty seuraamaan. Yhtenä osa-alueena tutkimuksellinen mielenkiintoni kohdistuu näiden polkujen risteyskohtiin sekä niihin strategisiin ja institutionaalisiin tekijöihin, joiden myötä todelliset mahdollisuudet kääntyä kuljetulta polulta uusiin suuntiin olivat teollisuusalueiden kehityksessä varsin rajoittuneita. Voidaankin todeta, että Neuvostoliiton epäonnistuminen alueellisissa ja taloudellisissa uudistuksissa ei selity niinkään yksilöitävissä

olevalla talouspolitiikalla, vaan on ennemminkin seurausta historiallisen ja institutionaalisen toimintaympäristön asettamista rajoitteista.

Kolmanneksi väitöskirjani tulokset viittaavat vahvasti siihen, että Neuvostoliiton perintö leimaa yhä vahvasti nyky-Venäjän talousmaantiedettä. Sana perintö viittaa tässä yhteydessä talousmaantieteen teollistaloudellisiin rakenteisiin ja niiden kehityksen polkuriippuvuuteen, mutta myös erityisesti institutionaalisen ympäristön jatkuvuuksiin, kuten organisaatiokulttuurin toimintatapoihin, kollektiivisesti jaettuihin arvoihin sekä sosiaalisten tapojen ja konventioiden legitimitettiin. Huolimatta talousjärjestelmän perustavanlaatuisista muutoksista Neuvostoliiton romahdettua pitkäaikainen altistuminen sosialistisen järjestelmän ominaisuuksille näkyy Venäjän talousmaantieteessä sekä aineellisina että aineettomina muistijälkinä. Valtiojohtoisuuden keskeinen rooli aluepolitiikassa sekä epävirallisten instituutioiden sitkeä asema Venäjän liiketoimintaympäristössä ovat esimerkkejä piirteistä, jotka heijastavat näiden jälkien pysyvyyttä ja vaikeuttavat erkaantumista pitkään kuljetulta polulta.

Millaisia unelmia ja utopioita pandemiatilanne synnyttää tällä kertaa? Odotellessamme nykyhetkestä seuraavia mahdollisia suunnanmuutoksia, organisaatioleimautumisen, polkuriippuvuuden ja institutionaalisten logiikoiden historiasidonnaiset vaikutukset tarjoavat keskeisen avaimen nyky-Venäjän kehityksen ja sen vaihtoehtojen ymmärtämiseen – sekä tänään että huomenna.

Nooa Nykänen

Lähteet:

Allen, Douglas (2011), *The institutional revolution. Measurement and the economic emergence of the modern world*. London: University of Chicago Press.

Hill, Fiona & Gaddy, Clifford G. (2003), *The Siberian curse: How communist planners left Russia out in the cold*. Washington DC: Brookings Institution Press.

FM Nooa Nykäsen taloushistorian alaan kuuluvan väitöskirja *Managing a path dependent state: Organizational and institutional development of economic geography in the Soviet Union* tarkastettiin perjantaina 21.08.2020 klo 12 Jyväskylän yliopiston humanistis-yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa. Vastaväittäjänä toimi dosentti Sari-Autio Sarasmo (Helsingin yliopisto) ja kustoksena strategiatutkimuksen ja liiketoimintahistorian professori Juha-Antti Lamberg (Jyväskylän kauppakorkeakoulu).